

PAŃSTWO I SPOŁECZEŃSTWO

STATE AND SOCIETY

E-ISSN 2451-0858 ISSN 1643-8299

ROK XXV, NR 1

DOI: 10.48269/2451-0858-pis-2025-1-005

Data wpłynięcia: 20.10.2024

Data akceptacji: 25.12.2024

METODA MACHIZUKURI – STUDIUM PRZYPADKU

Maria Petri

mgr inż. arch., Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie, Wydział Architektury i Sztuk Pięknych
<https://orcid.org/0000-0003-3010-3222>

Streszczenie

Machizukuri narodziło się w Japonii w drugiej połowie lat 60. XX w. jako sposób na aktywne zaangażowanie lokalnych społeczności w poprawę jakości ich otoczenia. Metoda ta, oprócz uwzględnienia fizycznej struktury miasta, koncentruje się również na aspekcie społecznym, zakorzenionym w tradycji, kulturze, strukturach przemysłowych i edukacji. Japońskie *machizukuri* stało się unikalnym przykładem oddolnego, kreatywnego podejścia opartego na zbiorowym działaniu i wykorzystaniu lokalnych zasobów. Jest to radykalna alternatywa wobec scentralizowanego, odgórnego podejścia japońskiego planowania urbanistycznego (*toshikeikaku*), która odgrywa istotną rolę w regeneracji społeczeństwa obywatelskiego w Japonii. W pracy podjęta została analiza metody *machizukuri* wraz z przedstawieniem jej zastosowania w wybranych miastach japońskich.

Słowa kluczowe: *machizukuri*, projektowanie partycypacyjne, planowanie przestrzenne, ochrona i zarządzanie dziedzictwem, Japonia

The *Machizukuri* Method – A Case Study

Abstract

Machizukuri emerged in Japan in the latter half of the 1960s as a way to actively involve local communities in improving the quality of their surroundings. This method, besides considering the physical structure of the city, also focuses on the social dimension, rooted in tradition, culture, industrial structures,

and education. Japanese *machizukuri* has become a unique example of a grassroots, creative approach based on collective action and the use of local resources. It serves as a radical alternative to the centralized, top-down approach of Japanese urban planning (*toshikeikaku*) and plays a significant role in the regeneration of civil society in Japan. This paper analyzes the *machizukuri* method, and presents its application in selected Japanese cities.

Key words: *machizukuri*, participatory planning, urban planning, heritage management, Japan

Wprowadzenie

Machizukuri narodziło się w Japonii jako sposób aktywnego angażowania lokalnych społeczności w ulepszanie ich środowiska życia. Słowo *machi* z języka japońskiego można przetłumaczyć jako „miasto”, jednak w szerszym kontekście pojęcie to przedstawia fizyczne środowisko z działaniami społecznymi. Dzięki temu koncepcja określa zarówno materialną strukturę miasta, jak i miejsce, w którym łączą się niematerialne aspekty społeczności lokalnych i fizyczne środowisko¹. Słowo *zukuri* oznacza „robić”. Powtarzając za Shigeru Satoh:

nie oznacza to po prostu tworzenia rzeczy nieożywionych; oznacza raczej, konotacyjnie, kultywowanie rzeczy z pełnym wysiłkiem, sercem i duszą, uczestnicząc jednocześnie w długim procesie ich tworzenia i animowania. W związku z tym pełny termin *machizukuri* oznacza tworzenie miasta i i zarządzanie nim z troską i szacunkiem. Oprócz zwracania uwagi na fizyczne środowisko miasta, metoda *machizukuri* bierze pod uwagę kontekst społeczny w swoich korzeniach i pochodzeniu. Uwzględnia się tradycję, elementy kulturowe, struktury przemysłowe czy edukację. *Machizukuri* obejmuje długi proces w tempie lokalnej społeczności, w którym społeczność wzmacnia się i odbudowuje².

Celem artykułu jest przybliżenie metody *machizukuri*, przedstawienie genezy zjawiska oraz analiza jego efektów na przykładzie kilku różnych miast i obszarów w Japonii. Omówione zostaną niektóre zastosowania metody *machizukuri* zarówno w miastach o szczególnym znaczeniu historycznym lub zachowanym dziedzictwie kulturowym, jak i na obszarach dotkniętych klęskami żywiołowymi czy zniszczeniami. Ów podział może wydawać się umowny, jest jednak niezbędny, żeby zrozumieć, jak uniwersalnie stosowana jest omawiana metoda. Przedstawione zostaną zatem przykłady miast Kioto i Fukaya oraz dzielnicy Yanaka, a więc obszarów o wysokich wartościach historycznych, następnie problematyka odbudowy Fukushima i innych terenów zniszczonych przez awarię elektrowni atomowej Fukushima Daiichi, spowodowanej trzęsieniem ziemi i tsunami w 2011 r. Skomentowany zostanie również przykład inicjatyw planistycznych

¹ S. Satoh, *Evolution and methodology of Japanese machizukuri for the improvement of living environments*, „Japan Architectural Review” 2019, vol. 2, issue 2, s. 128. Zob. też: C. Hein, *Machi: Neighborhood and Small Town – The Foundation for Urban Transformation in Japan*, „Journal of Urban History” 2008, vol. 35, s. 76.

² S. Satoh, *Evolution and methodology*, *op. cit.*, s. 128. Tłum. M.P.

w mieście Kobe, podjętych po trzęsieniu ziemi Hanshin-Awaji w 1995 r. Wybór przykładów do analizy został dokonany po wnikliwej lekturze licznych publikacji naukowych, co pozwoliło na identyfikację najbardziej reprezentatywnych i zróżnicowanych przypadków, które dobrze ilustrują złożoność tematu. Wybrane przykłady obejmują różnorodne konteksty społeczno-przestrzenne i historyczne, a także różne podejścia do metodologii *machizukuri*, co pozwala na szeroką perspektywę analizy partycypacji społecznej w planowaniu miejskim oraz odnowie dziedzictwa kulturowego w Japonii.

Historia, ewolucja i istota *machizukuri*

Początki *machizukuri* datuje się na lata 60. XX w.³, jednak by zrozumieć jego dokładną genezę konieczne jest przytoczenie historii japońskiej planistyki i nastrojów społecznych od okresu przedwojennego. Od lat 20. zarządzanie urbanistyką było wysoce scentralizowane. W 1919 r. uchwalono krajowe prawo o planowaniu miasta, które stanowiło odgórny system planowania wymagający zatwierdzenia wszystkich decyzji przez Naimushō (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych)⁴. Naimushō kontrolowało lokalne rządy, w tym urzędy planistyczne, co znacznie ograniczało decyzyjność lokalnych społeczności. Główne cele rządów dotyczyły zapewnienia ogólnokrajowej infrastruktury drogowej i zaopatrzenia w wodę, z mniejszym naciskiem na regulację obszarów mieszkalnych. Tę strategię zaczęto określać pojęciem *toshikeikaku* – planowaniem przestrzennym. Carola Hein tłumaczy: „słowo to, którego zaczęto używać na początku XX wieku, stało się od tego czasu synonimem planowania urbanistycznego na dużą skalę [...] w tym planowania nowych miast na obrzeżach istniejących już miast lub autostrad”⁵.

Po II wojnie światowej *toshikeikaku* utrzymało się – planistyka i rozwój miast pozostawały pod zarządem scentralizowanej administracji, której towarzyszyła rosnąca biurokracja. Prefektury i władze miejskie miały bardzo ograniczone możliwości decyzyjne, co sprawiało, że lokalne społeczności miały utrudniony bezpośredni wpływ na rozwój swoich miast. Niepohamowany wzrost gospodarczy wraz ze wspomnianą wcześniej scentralizowaną kontrolą administracyjną opierał się w przeważającej części na ekspansji przemysłowej, dużych projektach infrastrukturalnych skutkujących wysokim zanieczyszczeniem powietrza oraz wody. Brakowało parków, szeroko pojętych dóbr publicznych czy

³ *Idem*, *Japanese Machizukuri and Community Engagement: History, Method and Practice*, Routledge, London 2020, s. 4.

⁴ S.J. Watanabe, *A historical and comparative analysis of the basic character of the Japanese planning system: Toward a drastic reform for decentralization and participation*, „A|Z ITU Journal of the Faculty of Architecture” 2011, vol. 8, no. 1, s. 144.

⁵ C. Hein, *Toshikeikaku and Machizukuri in Japanese Urban Planning: The Reconstruction of Inner City Neighborhoods in Kōbe*, „Japanstudien” 2002, vol. 13, issue 1, s. 227. Tłum. M.P.

systemów kanalizacyjnych. Mieszkańcy miast i miejscowości, odczuwający bezpośrednio braki systemowe, zaczęli tworzyć grupy obywatelskie, mające na celu walkę z rosnącymi problemami. Zatem *machizukuri*, zakorzenione w ramach *de facto* antyestablishmentowych, zaczęło rozwijać się i formalizować. Ten okres umocnił ideę o sile oddolnych inicjatyw w zarządzaniu przestrzenią miejską, kładąc tym samym podwaliny pod zinstytucjonalizowaną działalność.

Satoh w artykule *Evolution and methodology of Japanese machizukuri for the improvement of living environments* podzielił ewolucję modelu *machizukuri* na trzy kluczowe etapy⁶.

Etap I, tzw. pierwsze pokolenie (lata 60–70. XX w.)

Shunichi J. Watanabe w tekście *Machizukuri in Japan: a historical perspective on participatory community-building initiatives podkreśla polityczne uwarunkowania lat 60., dzięki którym machizukuri mogło zacząć rozwijać się w bardziej uporządkowany sposób, pisząc:*

W latach 60., zwłaszcza w obszarach zurbanizowanych, wybory na stanowiska kierownicze w samorządach lokalnych wygrywali kandydaci popierani przez partie socjalistyczne i komunistyczne, pokonując konserwatystów. Skupiając się na programach opieki społecznej zamiast na projektach rozwoju gospodarczego, sprawowali władzę w tzw. „progresywnych samorządach lokalnych” [...]⁷.

Satoh podaje, że to wtedy ustanowione zostały podstawy filozoficzne oraz wstępna metodologia *machizukuri*. Dokonano określenia zasad i reguł, wraz z formalizacją działalności oddolnych inicjatyw miejskich – została stworzona m.in. Machizukuri Council (Rada Machizukuri). Pierwszymi przykładami, które zostały poddane nowemu modelowi rozwoju miasta, były dzielnice Mano w Kobe oraz Kyojima w Tokio.

Etap II, tzw. drugie pokolenie (lata 80.)

W drugiej fazie nastąpił rozkwit i rozprzestrzenienie się *machizukuri* na inne rejony. Pod koniec lat 80. bańka finansowa w Japonii doprowadziła do niemożliwych do utrzymania cen nieruchomości, wzmacniając niezadowolenie społeczne, obnażając powagę problemu urbanistyki i rozwoju miasta. Projektowanie partycypacyjne stało się coraz częstszym elementem planowania miast.

⁶ Warto w tym miejscu wspomnieć również o podziale Andre Sorensena, który również dzieli ewolucję *machizukuri* na trzy etapy, są one jednak bardziej osadzone w wydarzeniach historycznych. Patrz: A. Sorensen, *Changing Governance of Shared Spaces: Machizukuri as Institutional Innovation*, [w:] *Living Cities in Japan: Citizens' Movements, Machizukuri and Local Environments*, eds. A. Sorensen, C. Funck, Routledge, London–New York 2007, s. 93–141.

⁷ S.J. Watanabe, *Machizukuri in Japan: a historical perspective on participatory community-building initiatives*, [w:] *Cities, Autonomy, and Decentralization in Japan*, eds. C. Hein, P. Pelletier, Routledge, London 2006, s. 131. Tłum. M.P.

Mieszkańcy byli angażowani w różnorodne projekty, od zarządzania przestrzenią publiczną po renowacje. Zwiększano ich aktywny udział w procesie projektowym, rozwijano kreatywność lokalnych społeczności i ich umiejętność współpracy z organizacjami rządowymi. Co ciekawe, Satoh zwraca uwagę na wytworzony w tym okresie podział – niektóre społeczności działały niezależnie, rozwiązując wybrane odizolowane problemy, bez angażowania się w kompleksowe, usystematyzowane działania w obrębach danej dzielnicy.

Etap III, tzw. trzecie pokolenie (lata 90. XX w. – obecnie)

Ostatni etap trwający po dziś dzień umownie został zapoczątkowany wielkim trzęsieniem ziemi Hanshin-Awaji w 1995 r. oraz poważną recesją z początku lat 90., spowodowaną pęknięciem bańki finansowej, która zdyskredytowała wyraźnie biurokratyczne państwo o scentralizowanym modelu władzy. Ten model *machizukuri* kładzie szczególny nacisk na zarządzanie obszarami dotkniętymi katastrofami o różnych genezach. Podczas działań rekonstrukcyjnych i rewitalizacyjnych dostrzeżono konieczność koordynacji działań na poziomie regionalnym. Wprowadzono rozwiązania prawne dla organizacji non-profit wraz z innymi działaniami mającymi na celu usprawnienie rozwiązywania lokalnych problemów. Działania rewitalizacyjne i rozwój *machizukuri* obnażyły także problematykę upadających historycznych centrów miast Japonii, zwłaszcza miast prowincjonalnych. Zaczęto podejmować próby ratowania lokalnego dziedzictwa nie tylko przez zmiany w metodach planistycznych, ale również przez edukację i rozwój instytucjonalny⁸. Jak wygląda zatem *machizukuri* i japońskie projektowanie partycypacyjne w rzeczywistości? Według Andre Sorensena⁹ do głównych metod stosowanych w obecnym modelu *machizukuri* należą:

- Tworzenie komitetów konsultacyjnych. Są to niewielkie rady mieszkańców stworzone we współpracy z specjalistami, dobieranymi w zależności od skali i tematyki problemu, oraz przedstawicielami władz lokalnych.
- Spotkania z planistami i aktywistami. Podczas spotkań mieszkańcy omawiają określone wyzwanie i jego rozwiązanie, jest to również pretekst do edukacji i zacieśniania więzów społecznych.
- Warsztaty projektowe. Warsztaty mają na celu aktywną i twórczą edukację mieszkańców.
- Symulacje projektowe. Podobnie jak warsztaty, symulacje mają zmobilizować twórczo mieszkańców, ale także pomagają im zobaczyć i zrozumieć, jak ich decyzje mogą wpływać na rozwój miasta.
- Lokalne rozporządzenia. Razem z systemami wsparcia, również finansowymi, administracyjne działania pomagają formalizować procesy planistyczne w sposób spójny i zrównoważony.

⁸ S. Satoh, *Evolution and methodology...*, *op. cit.*, s. 127–142.

⁹ A. Sorensen, *op. cit.*, s. 93–134.

Podsumowując, można wyraźnie zauważyć, iż rozwój *machizukuri* zapoczątkowany oddolnymi inicjatywami wyewoluował do wyrafinowanego modelu zarządzania miastem, silnie osadzonego w lokalnym kontekście, odpowiadając na zdywersyfikowane problemy i potrzeby społeczne¹⁰.

Nasuwa się jednak pytanie, skąd bierze się i jak możliwa była tak silna współpraca i motywacja mieszkańców? Gavin Parker i Lorayne Woodend analizują *machizukuri*, zwracając uwagę na kulturowe i historyczne czynniki wpływające na wysoki poziom wspólnotowości w Japonii¹¹. Zauważają:

Rozdrobniona własność ziemi i niedobór zasobów naturalnych, takich jak woda do użytku rolniczego, to dwa czynniki, które doprowadziły do bardziej zbiorowego wysiłku w czasach feudalnych. Kultura grupowa, w której korzyści ze współpracy były cenione bardziej niż korzyści z indywidualnego działania, głęboko zakorzeniła się w społeczeństwie japońskim i ukształtowała japońskie instytucje¹².

Pozostałe czynniki tłumaczące aktywizację mieszkańców w czasach kryzysu i silne więzi społeczne, wymienione przez Parkera i Woodend, to m.in.: stabilna populacja lokalna, domy wielopokoleniowe, ograniczona migracja i rola lokalnych sanktuariów¹³.

Parker i Woodend tłumaczą, iż kulturowa stabilność japońskiego społeczeństwa tworzy więzi, które sprzyjają, a wręcz umożliwiają zgodność interesu zbiorowego, promując lojalność i stawianie dobra społeczności ponad korzyściami indywidualnymi. Choć tradycyjnie istniała silna akceptacja władzy, kryzys lat 80. i 90. spowodował zmiany w społeczeństwie. Powstało unikalne podejście, które w centrum postawiło jakość życia obywatela wraz z jakością przestrzeni, napędzane aktywizmem obywatelskim, głęboko zakorzenionym w japońskiej kulturze.

***Machizukuri* a zachodni model partycypacji społecznej**

W ślad za analizami Parkera i Woodend nasuwa się pytanie o różnice pomiędzy japońskim a zachodnim modelem partycypacji społecznej. Na podstawie założeń teoretycznych sprecyzowanych w pracy Sherry Arnstein *A Ladder of Citizen Participation*¹⁴ z 1969 r. można ocenić różnice pomiędzy modelami pod względem podejścia do zaangażowania mieszkańców w procesy planistyczne. Arnstein

¹⁰ *Ibidem*, s. 139.

¹¹ G. Parker, L. Woodend, *East-side story: Japanese machizukuri, neighbourhood planning, and localism in England*, „Town & Country Planning” 2014, vol. 83, no. 4, s. 191.

¹² *Ibidem*. Tłum. M.P.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ S.R. Arnstein, *A Ladder of Citizen Participation*, „Journal of the American Institute of Planners” 1969, vol. 35, issue 4, s. 216–224.

w swoim artykule przedstawiła hierarchiczny, ośmiopoziomowy model¹⁵, który opisuje różne poziomy zaangażowania obywateli w procesy decyzyjne. W ujęciu syntetycznym: im wyższy poziom na drabinie, tym większa władza obywateli; z kolei im niższy poziom, tym decyzyjność jest bardziej powierzona scentralizowanym władzom.

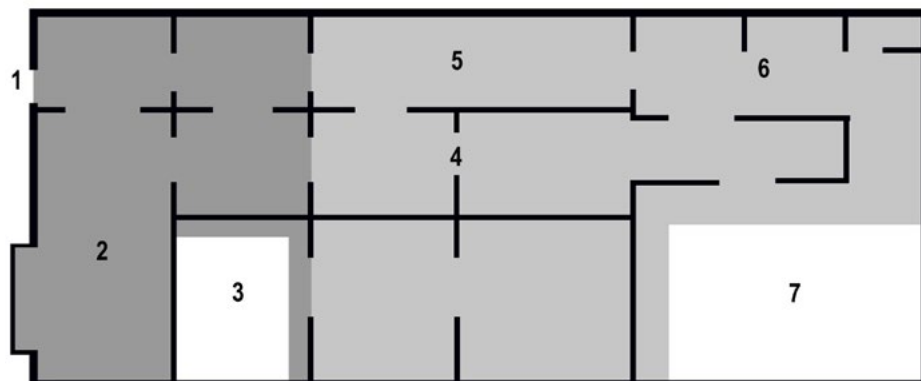
Machizukuri w swoim założeniu opiera się przede wszystkim na oddolnych inicjatywach lokalnych społeczności, które odgrywają kluczową rolę w procesie decyzyjnym, mając tym samym realny wpływ na długotrwałe efekty społeczno-planistyczne. Proces ten odpowiada wyższym poziomom „drabiny partycypacji” Arnstein. Zachodni model, bardziej ustrukturyzowany, charakteryzuje się ograniczonym zaufaniem i angażowaniem mieszkańców¹⁶, często opiera się jedynie na konsultacji lub informowaniu obywateli, co odpowiada niższemu szczeblom drabiny Arnstein. *Machizukuri* stawia na odbudowę lub podtrzymanie lokalnej tożsamości i poprawę życia mieszkańców przez długoterminowe, wieloetapowe mikrorozwiązania angażujące społeczności. Zachodni model skupia się bardziej na większych, instytucjonalnych projektach rewitalizacyjnych, często zorientowanych głównie na cele gospodarcze i ekonomiczne, zaś aspekt społeczny bywa drugorzędny.

Przykłady zastosowania *machizukuri*

Wybrane przykłady mają na celu pokazać uniwersalność *machizukuri*, jego szerokie zastosowanie oraz wyjaśnić, jak teoretyczne założenia przekładają się na rzeczywiste rozwiązania. Wszystkie przytoczone miejsca zostały poddane rewitalizacji tytułową metodą *machizukuri*, którą przedstawiają w kontekście historyczno-kulturowym, następnie w kontekście katastrof naturalnych i nuklearnych. Miasto Kobe jest z kolei wyjątkowym przykładem połączenia dwóch metod – *machizukuri* i *tokeshikeiku*.

¹⁵ Arnstein w swojej teorii „drabiny partycypacji” wyróżniła osiem poziomów zaangażowania społecznego, zgrupowanych w trzy kategorie: brak partycypacji, symboliczną partycypację oraz pełną partycypację. Na najniższym szczeblu znajdują się „manipulacja” oraz „terapia”, gdzie władze pozorują zaangażowanie społeczeństwa lub paternalistycznie edukują mieszkańców, aby zaakceptowali już podjęte decyzje. Symboliczna partycypacja obejmuje „informowanie”, „konsultacje” oraz „kompromis”, w których społeczność jest jedynie biernym odbiorcą informacji lub uczestnikiem niewiążących dialogów, przy czym faktyczna kontrola procesu pozostaje w rękach decydentów. Najwyższy poziom – pełna partycypacja, obejmuje „partnerstwo”, „delegację władzy” oraz „kontrolę obywatelską”, gdzie mieszkańcy współtworzą decyzje lub mają pełną kontrolę nad ich realizacją. *Ibidem*.

¹⁶ Sławomira Hajduk we wprowadzeniu do tekstu *Partycypacja społeczna w zarządzaniu przestrzennym w kontekście planistycznym*, oceniając stan europejskiej partycypacji społecznej, pisze: „Aktywność społeczeństwa w procesach konsultacyjnych jest bardzo niska, podobnie jak gotowość samorządowców do prowadzenia dialogu z mieszkańcami”; S. Hajduk, *Partycypacja społeczna w zarządzaniu przestrzennym w kontekście planistycznym*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2021, s. 5.

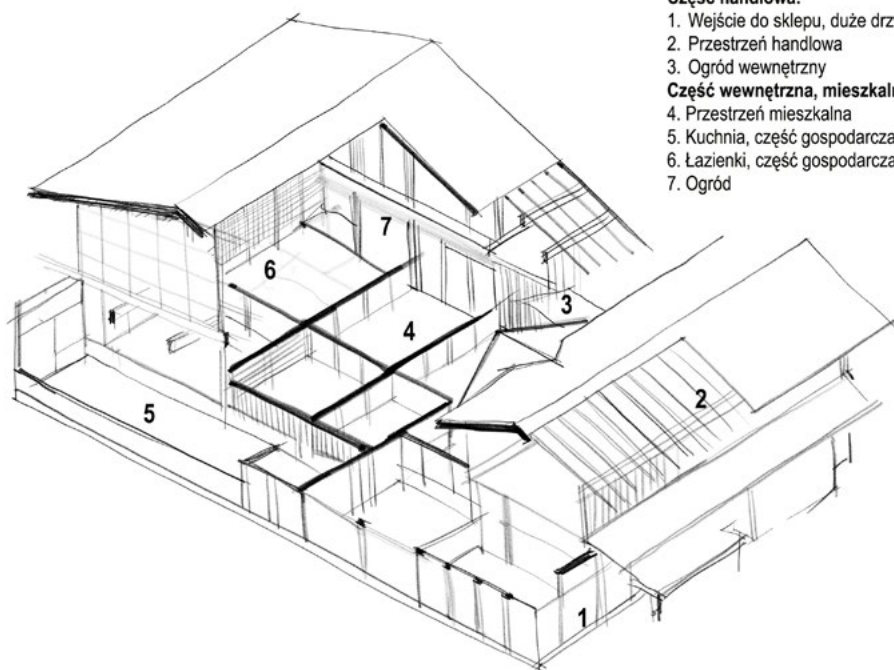

Część handlowa:

1. Wejście do sklepu, duże drzwi
2. Przestrzeń handlowa

Część wewnętrzna, mieszkalna

4. Przestrzeń mieszkalna
5. Kuchnia, część gospodarcza
6. Łazienki, część gospodarcza
7. Ogród

Ilustracja 1. Schemat budowy *machiya*. Rys. M. Petri

Ilustracja 2. Fasada odnowionej *machiya*, Kioto. Źródło: *A building with a lot of plants in front of it*, Unsplash, 5.11.2024, <https://unsplash.com/photos/a-building-with-a-lot-of-plants-in-front-of-it-XO1wFnc1Dc> [dostęp: 7.02.2025]. Fot. Yq Tian.

Dzielnica *machiya* w Kioto

Kioto jest jednym z najstarszych miast w Japonii o wyjątkowym znaczeniu historycznym, z bogatym dziedzictwem japońskiej sztuki, architektury i kultury, o czym świadczy aż 17 obiektów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO¹⁷. Opisane wcześniej powojenna modernizacja, ekspansja przemysłowa i pęknięcie bańki finansowej przyniosły zagrożenie dla historycznych obiektów Kioto, szczególnie degradując i wyburzając dzielnice *machiya* – tradycyjnych japońskich domów kupieckich (il. 1).

Uświadamianie władzom wartości kulturowej i historycznej *machiya* przez lokalne społeczności pozwoliło na rozpoczęcie współpracy, aby rewitalizować i chronić historyczne budynki, nadając im nową jakość i funkcję. Proces został rozpoczęty w latach 90., by w 1997 r. zostać przypieczętowany założeniem Kyoto Center for Community Collaboration¹⁸. Założony w 2005 r. Kyoto Machiya Machizukuri Fund został poświęcony finansowaniu pilotażowych projektów renowacji *machiya* i wdrażaniu długoterminowej ochrony tak, aby działały one m.in. jako centra sąsiedzkie i życia społecznego. Wyraźnym przykładem zastosowania

¹⁷ A. Staniewska, *Partycypacja społeczna w odnowie dziedzictwa w historycznym mieście japońskim. Domy kupieckie w Machiya w Kioto*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12, 4-A, s. 91.

¹⁸ *Ibidem*, s. 106.

machizukuri jest sam proces renowacji *machiya* (il. 2), który angażuje organizacje non-profit oraz lokalnych rzemieślników wykwalifikowanych w tradycyjnych technikach. Mieszkańcy są bezpośrednio zaangażowani w proces podejmowania decyzji, również w kwestiach renowacji budynków, rewitalizacji terenów zielonych i projektowania przestrzeni publicznej. Kładziony jest nacisk na zgodność polityki krajobrazowej całego miasta z twórczym podejściem konserwatorskim, skutkującym ładem architektonicznym¹⁹. Nowe inwestycje w tych obszarach są projektowane tak, aby harmonizowały z historyczną architekturą, włączając tradycyjne elementy, takie jak dachy kryte dachówką, okapy i kratownice. Projektanci angażują zarówno właścicieli nieruchomości, jak i mieszkańców, udowadniając, że społeczny wkład może kształtować estetykę i funkcjonalność miejsca. Nie bez znaczenia jest też rozwój technologii, który pozwolił zastosować w Kioto system katalogowania lokalizacji *machiya*, tak aby sprawniej identyfikować i chronić wartościowe obiekty.

Tym samym współpraca lokalnych, oddolnych inicjatyw sąsiedzkich z lokalnymi władzami i specjalistami nadaje nową wartość zdegradowanym – ale cennym – strukturom historycznym, podkreślając unikalność Kioto i zacieśniając więzi społeczne i poczucie identyfikacji z miejscem.

Fukaya

Fukaya to małe miasto, które w okresie feudalnym było zamożne ze względu na swoją lokalizację na trasie drogi Nakasendo, a w XIX w. było centrum produkcji jedwabiu²⁰. Podobnie jak w innych rejonach Japonii ekspansja przedmieść w latach 60. sprawiła, że historyczne centrum Fukaya stało się wyludnione, zdegradowane i zostało pozostawione na łaskę rozpędzonego rozwoju *toshikeikaku*. Początkowo w latach 90. rewitalizacja centrum wpisywała się w dotychczasowy model gospodarczy – rozszerzano ulice, budowano drogi oraz bloki mieszkalne. Kontynuację tego planu spowolnił kryzys gospodarczy oraz pojawienie się głosów domagających się zachowania historycznych budynków w centrum miasta, zamiast kontynuowania kompleksowej i inwazyjnej przebudowy. André Sorensen, Hideki Koizumi i Ai Miyamoto piszą: „ów konflikt doprowadził do powstania w 2002 r. organizacji non-profit w modelu *machizukuri* – Fukaya Nigiwai Kobo (FUNK)”²¹. FUNK apelował o ochronę zabytków i wartości kulturowych, tworzenie przestrzeni dla pieszych i renowację historycznych budynków zamiast ich wyburzania. Proponowano adaptację zabytków do nowych funkcji

¹⁹ Stosowane są ograniczenia wysokości budynków, zachowanie historycznych otwarcie widokowych, wrażliwość estetyczna przy rewitalizacji ważnych elementów urbanistyki i architektury (miejsca handlu, główne osie komunikacyjne). *Ibidem*, s. 106–107.

²⁰ A. Sorensen, H. Koizumi, A. Miyamoto, *Machizukuri, civil society, and community space in Japan*, [w:] *The Politics of Civic Space in Asia. Building Urban Communities*, eds. A. Danier, M. Douglass, Routledge, London–New York 2009, s. 45.

²¹ *Ibidem*, s. 46.

i tworzenie w nich przestrzeni publicznych m.in. przez organizację warsztatów i spotkań. FUNK doprowadził do odnowienia zabytkowego ceglanego magazynu (*kura*) i jego adaptacji na lokalne centrum sztuki, a dzięki dotacjom w 2004 r. rozpoczęto prace badawcze nad obiektami historycznymi²².

Dzielnica Yanaka

Yanaka to niewielka dzielnica w Tokio o dużym znaczeniu historycznym, przede wszystkim ze względu na układ ulic z okresu Edo, ale także wysoką liczbę zabytkowych świątyń, cmentarzy, wąskich ulic (*rōji*) i tradycyjnych drewnianych domów. Wyjątkowość Yanaka podkreśla fakt, iż przetrwała trzęsienie ziemi w Kan-to z 1923 r., bombardowania z II wojny światowej, a także okres kompleksowej przebudowy, która w latach 60–80. dotknęła wiele dzielnic Tokio. Tego ostatniego Yanaka uniknęła przez dłuższy czas również ze względu na swój „trudny” układ; z powodu narastających nacisków deweloperów i rynku nieruchomości²³ mieszkańcy zostali zmobilizowani do oddolnej inicjatywy zachowania kultury i atmosfery miejsca.

Ilustracja 3. Sklep w Yanaka. Źródło: *A group of people standing outside of a building*, Unsplash, 27.01.2024, <https://unsplash.com/photos/a-group-of-people-standing-outside-of-a-building-pQYt8s4h8tw> [dostęp: 7.02.2025]. Fot. Nichika Sakurai.

²² *Ibidem*, s. 47.

²³ *Ibidem*, s. 41.

Okres mobilizacji rozpoczęły trzy kobiety, które w 1984 r. założyły czasopiśmo „YaNeSen” (pochodzące od nazw dzielnic: Yanaka, Nezu i Sendagi), aby uczcić lokalne dziedzictwo, pielęgnując lokalną kulturę i tożsamość. Kolejnym istotnym zgrupowaniem było powstałe w 1989 r. Yanaka Gakko (dosłownie: Szkoła Yanaka), które organizowało i wspierało artystyczne inicjatywy sąsiedzkie. Te oddolne ruchy zaowocowały utworzeniem „The Yanaka and Ueno-Sakuragi Machizukuri Constitution” (Konstytucji Machizukuri dla Yanaka i Ueno-Sakuragi) w 2004 r., w której zapisano prawa i aspiracje społeczności dotyczące m.in.: prawa do samostanowienia (*jiketsuken*), ochrony środowiska (*kankyō, shizen*), zachowania krajobrazu miejskiego (*machinami*), bezpieczeństwa (*anzen*) i ochrony gruntu (*tochi*)²⁴.

Mieszkańcom Yanaka udało się sprzeciwić projektom i budowie dwóch dużych budynków wielorodzinnych. Zjednoczenie tradycyjnych stowarzyszeń sąsiedzkich z grupami obywatelskimi umocniło poczucie tożsamości kulturowej i więzi międzyludzkich, w efekcie chroniąc zabytkowy krajobraz kulturowy (il. 3) i nadając mu współczesny wyraz, m.in. przez adaptację wąskich *rōji* na galerie sztuki i miejsca celebracji.

Obszar Minamisoma Ota w Fukushima

11 marca 2011 r. trzęsienie ziemi na wyspie Honsiu w Japonii wywołało tsunami, które spowodowało ogromne zniszczenia w najbliższej okolicy²⁵. Trzęsienie ziemi wraz z tsunami doprowadziły z kolei do katastrofy nuklearnej w elektrowni jądrowej Fukushima Daiichi, która według Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej osiągnęła stopień 7. Elektrownia została poważnie uszkodzona, a jej kluczowe systemy chłodzenia wyłączone, co skutkowało serią eksplozji i stopień²⁶.

Regiony dotknięte katastrofą zostały skażone substancjami radioaktywnymi, w wyniku czego mieszkańcy zostali zmuszeni do ewakuacji. Tomoyuki Furutani, Keisuke Uehara i Jun Murai w artykule *A Study on Community-Based Reconstruction from Nuclear Power Plant Disaster – A Case Study of Minamisoma Ota Area in Fukushima* piszą:

Lokalna odbudowa przez etapy przywracania, pomiaru dawki promieniowania, dekontaminacji, badań epidemiologicznych i rekonstrukcji jest wyzwaniem na

²⁴ *Ibidem*, s. 43–44.

²⁵ National Police Agency of Japan – Keisatsu-chō (Narodowa Agencja Polityki Japonii, tłum. M.P.) poinformowała, że w 12 japońskich prefekturach zginęło 15 890 osób, zaginęło – a przypuszczalnie zginęło – 2590 osób, a 6152 zostały ranne; *March 11, 2011, Japan Earthquake and Tsunami*, https://www.ngdc.noaa.gov/hazard/data/publications/2011_0311.pdf [dostęp: 7.02.2025].

²⁶ D. Demetriou, *Japan earthquake, tsunami and Fukushima nuclear disaster: 2011 review*, „The Telegraph”, 19.12.2011, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/japan/8953574/Japan-earthquake-tsunami-and-Fukushima-nuclear-disaster-2011-review.html> [dostęp: 4.08.2024].

obszarach cierpiących z powodu wielu rodzajów szkód, takich jak klęski żywiołowe będące wynikiem trzęsienia ziemi i tsunami, przypadkowe katastrofy spowodowane promieniowaniem, szkodliwe pogłoski i odpływ ludności²⁷.

W tym przypadku lokalna społeczność została objęta odmianą modelu *machizukuri* polegającą na metodycznym ratowaniu miasta poszczególnymi etapami. Kluczowe elementy tej strategii obejmowały monitorowanie promieniowania oraz współpracę i transfer technologii. Lokalni mieszkańcy zostali przeszkoleni pod kątem stosowania mierników promieniowania, które zainstalowano w ich samochodach, aby zapewnić im stały dostęp do monitorowania i zbierania danych. Specjalnie powołany lokalny komitet miał za zadanie kontrolować sprzęt i zarządzać zbieranymi danymi, by lokalna społeczność miała kontrolę i dostęp do wiedzy²⁸.

Dzięki współpracy i przejrzystości metody *machizukuri* opartej na zaufaniu i aktywizacji mieszkańców powstały plany odbudowy odpowiadające potrzebom społeczności Minamisoma Ota. Obywatele mogli wziąć czynny udział w planowaniu kolejnych etapów rewitalizacji miasta, takich jak istotna dla nich identyfikacja obszarów bezpiecznych dla rolnictwa czy lokalizacja elektrowni słonecznej²⁹.

Yamamoto

Miasto Yamamoto znajdujące się na wschodnim wybrzeżu wyspy Honsiu, podobnie jak Fukushima, zostało wyraźnie dotknięte katastrofami z marca 2011 r. Reakcją społeczności było zastosowanie podejścia *machizukuri* w celu rekonstrukcji zarówno zniszczeń materialnych, jak i społecznych. Powstały plany długoterminowej odbudowy społeczności opierające się na bezpieczeństwie i lokalności.

Odbudowę poczucia bezpieczeństwa rozpoczęto od założenia stowarzyszeń – „rad *machizukuri*”, powstałych w tymczasowych jednostkach mieszkalnych zapewniających bezpieczne schronienie poza wybrzeżem³⁰. Stowarzyszenia zajmowały się zapewnieniem udogodnień i organizacją wydarzeń publicznych. Przez wzmaganie poczucia wspólnoty przesiedleni mieszkańcy mieli odczuwać większe poczucie autonomii i integracji.

Narzucona odgórnie polityka relokacji spotkała się z nieprzychylnym odbiorem ze strony części przesiedlonej społeczności przybrzeżnej, która założyła

²⁷ T. Furutani, K. Uehara, J. Murai, *A Study on Community-Based Reconstruction from Nuclear Power Plant Disaster – A Case Study of Minamisoma Ota Area in Fukushima*, „Journal of Disaster Research” 2012, vol. 7, no. sp., s. 432. Tłum. M.P.

²⁸ *Ibidem*, s. 433.

²⁹ *Ibidem*, s. 437.

³⁰ P. Posio, *Reconstruction machizukuri and negotiating safety in post-3.11 community recovery in Yamamoto*, „Contemporary Japan” 2019, vol. 31, issue 1, s. 45.

stowarzyszenie Doyōbinokai, reprezentujące odwrotne podejście. Doyōbinokai krytykowali „porzucenie wybrzeża”, argumentując, iż jest to sprzeczne z wolą mieszkańców i intensyfikuje narastającą degradację ich ziemi, zarówno na poziomie społecznym, jak i gospodarczym. Działania grupy polegały m.in. na organizacji ćwiczeń ewakuacyjnych, poprawie świadomości i przygotowania do katastrof, opierając się na poczuciu wspólnoty wywołanym wspólnymi przeżyciami³¹.

Zarówno rady *machizukuri*, jak i Doyōbinokai podkreślały wagę i potrzebę równoczesnego pielęgnowania więzi społecznych i odbudowy infrastruktury bezpieczeństwa tak, aby fizyczna odbudowa działała wraz z rosnącym poczuciem odbudowy i stabilizacji społecznej. Opracowywano wspólne wydarzenia i spotkania integracyjne, aby zapobiec izolacji osób starszych i chorych. *Machizukuri* w Yamamoto jest przykładem, jak istotne jest społeczne zaangażowanie w fizyczną odbudowę – dwutorowe działanie w celu wzmocnienia lokalnej tożsamości dotkniętej katastrofą.

Kobe

Ostatni przykład jest efektem połączenia dwóch, wydawałoby się kontrastujących ze sobą, strategii: *machizukuri* i *toshikeikaku*. Hein w artykule *Toshikeikaku and Machizukuri in Japanese Urban Planning: The Reconstruction of Inner City Neighborhoods in Kōbe* szczegółowo porównuje dwie metody, analizując odbudowę miasta Kobe po katastrofie trzęsienia ziemi Hanshin-Awaji w 1995 r.

Trzęsienie ziemi z 17 stycznia 1995 r. przyniosło katastrofalne skutki³². Zniszczeniom uległy nie tylko budynki, ale i infrastruktura drogowa i ratunkowa. Administracja zareagowała szybko, wdrażając *toshikeikaku* kładące nacisk na infrastrukturę i odnowę miejską na dużą skalę. *Machizukuri*, ze względu na swoją złożoność, musiało poczekać.

Rządowe *toshikeikaku* skupiło się na odbudowie głównych obszarów miasta Kobe przez dostosowanie gruntów i odnowę miejską, zakłócając istniejące sieci społeczne i lokalne przyzwyczajenia. Efektem były wysokie budynki i poszerzone ulice, wraz z narzuconą zmianą w użytkowaniu gruntów. *Toshikeikaku* zastosowane np. w południowej części obszaru Shin-Nagata spowodowało wyraźną restrukturyzację miejską przez przeprojektowanie przestrzeni publicznych na dużą skalę³³ (il. 4).

³¹ *Ibidem*, s. 51.

³² „W sumie ewakuowano 320 tysięcy osób, a ponad 5 tysięcy zginęło. Ponad 200 tysięcy budynków zostało całkowicie lub w dużej części zniszczonych; kolejne 180 tysięcy zostało lekko uszkodzonych”, C. Hein, *Toshikeikaku and Machizukuri...*, *op. cit.*, s. 230. Tłum. M.P.

³³ *Ibidem*, s. 231.

Ilustracja 4. Przykład projektu w modelu *toshikeikaku*: osiedle Kunizuka w Shin-Nagata, architekt: Morisaki Teruyuki. Źródło: C. Hein, *Toshikeikaku and Machizukuri in Japanese Urban Planning: The Reconstruction of Inner City Neighborhoods in Kobe*, „Japanstudien” 2002, vol. 13, issue 1, s. 235.

Podjęcie *machizukuri* zostało zastosowane w dzielnicach Mano, Noda-Hokubu czy Takatori-Higashi, zachęcając mieszkańców do współpracy przy procesie planistyczno-projektowym. Należy wspomnieć, że w Mano tradycje oddolnych inicjatyw społecznych sięgają aż lat 60. XX w., kiedy w odpowiedzi na rosnące zanieczyszczenie środowiska dzielnica zaangażowała się w ruch przeciwko degradacji ekologicznej³⁴. Po 1995 r. to właśnie mieszkańcom tej dzielnicy dano możliwość kształtowania swojego miejsca zamieszkania. Powstały nowe parki, przestrzenie wspólne i na nowo zaprojektowane budynki mieszkaniowe. W obszarze Noda-Hokubu mieszkańcy uczestniczyli w procesie przeprojektowania układu ulic wraz z urbanistami, co stworzyło wspólne tereny strefy pośredniej³⁵, zapisanej w kulturze japońskiej i honorującej tradycyjny japoński styl życia (il. 5). W przypadku Takatori-Higashi zastosowano reorganizację terenu przeprowadzoną po badaniach społecznych i konsultacjach³⁶. Polegała ona na częściowym pozostawieniu niektórych mieszkańców w dotychczasowym rejonie

³⁴ E. Yasui, *Community vulnerability and capacity in post-disaster recovery: The cases of Mano and Mikura neighbourhoods in the wake of the 1995 Kobe earthquake*, Thesis/Dissertation, University of British Columbia, December 2007, s. 157.

³⁵ C. Hein, *Toshikeikaku and Machizukuri...*, *op. cit.*, s. 241.

³⁶ *Ibidem*, s. 234.

i tym samym umożliwienie im pozostania w obrębie swojej społeczności. Podział terenu spowodował konieczność wybudowania mieszkań spółdzielczych, nadal jednak nie tak inwazyjną i wielkomięską jak w przypadku Shin-Nagata.

Ilustracja 5. Przykład „strefy pośredniej” – ulicy wewnętrznej w dzielnicy Noda-Hokubu, pozostawionej mieszkańcom do zaaranżowania według własnych potrzeb. Źródło: C. Hein, *Toshikeikaku and Machizukuri in Japanese Urban Planning: The Reconstruction of Inner City Neighborhoods in Kobe*, „Japanstudien” 2002, vol. 13, issue 1, s. 244.

Hein podkreśla wartość metody *machizukuri*, która w Kobe pozwalała na wrażliwą reakcję na potrzeby mieszkańców, podtrzymując lokalną tożsamość i promując odbudowę w bardziej zrównoważony i spójny sposób. Docenia jednak szybkość odzewu w metodzie *toshikeikaku* i zapewnienie przebudowy na dużą skalę. W podsumowaniu autorka skłania się ku przemyślanej integracji obu metod w przyszłości³⁷, łączącej sprawność infrastrukturalną *toshikeikaku* z ochroną kultury i społeczności promowaną przez *machizukuri*.

Podsumowanie. Wyzwania i przyszłe kierunki

Japońskie *machizukuri* stało się wyjątkowym przykładem oddolnego, kreatywnego podejścia opartego na zbiorowym działaniu i wykorzystaniu lokalnych zasobów. Od czasu swojej ewolucji w latach 60. *machizukuri* definiuje różnorodne modele zarządzania kierowane przez społeczność, dzięki którym lokalne grupy mogą aktywnie rozwiązywać problemy przestrzenne i zachowywać wartości swojej tożsamości kulturowej (il. 6), radykalnie odchodząc od konwencjonalnego, scentralizowanego podejścia do japońskiego planowania urbanistycznego. Tadao Ando, znany japoński architekt, dostrzega wartość *machizukuri*, starając się zaangażować lokalną społeczność podczas prac projektowych. Próbuje „podkreślać historię, tradycję i wartość miasta bez niszczenia go”³⁸. Metoda *machizukuri* wzmacnia też więzi społeczne, co potwierdza fakt, iż po trzęsieniu ziemi w 1995 r. odnotowano wzrost wolontariatu i „rad *machizukuri*” na terenach objętych katastrofami naturalnymi³⁹, podkreślając ich rolę w zaspokajaniu potrzeb społeczności i regeneracji japońskiego społeczeństwa obywatelskiego.

Przykład Kobe obnaża jednak niedoskonałości tej metody. Do najbardziej zauważalnych należy problem skali. *Machizukuri* jest rzeczywiście skuteczne na małą skalę, jednak rozszerzanie tej metody na większe obszary miejskie napotyka problemy i wyzwania. Kolejnym ograniczeniem jest opór instytucji rządzących. Sorensen zauważa, że *machizukuri* zyskałoby na lepszej integracji instytucji rządowych z lokalnymi organizacjami oraz na rozpowszechnianiu i „[...] przeskalanowaniu działań politycznych na poziomie oddolnym z sąsiedztwa do miasta i regionu”⁴⁰.

Podsumowując, *machizukuri* opiera się przede wszystkim na akceptacji oddolnych inicjatyw i promowaniu zaangażowania obywatelskiego, które w efekcie

³⁷ *Ibidem*, s. 246.

³⁸ P. Haimes, *Machizukuri (Neighborhood Making): Collective World-Making in Traditional Japanese Neighborhoods*, „Contemporary Aesthetics” 2022, vol. 20, <https://contempaesthetics.org/2022/11/10/machizukuri-neighborhood-making-collective-world-making-in-traditional-japanese-neighborhoods/> [dostęp: 13.09.2024]. Tłum. M.P.

³⁹ A. Sorensen, C. Funck, *Conclusions: A Diversity of Machizukuri Processes and Outcomes*, [w:] *Living Cities in Japan...*, *op. cit.*, s. 410.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 409. Tłum. M.P.

umacnia więzi międzyludzkie tworząc silne i odpowiedzialne społeczności. Stawia na podtrzymywanie tradycji, a także ochronę szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego w sposób równocześnie wrażliwy i funkcjonalny. Jednak przyszłość tej metody zależy od tego, jak odpowie na ciągle zmieniające się czynniki zewnętrzne dzisiejszego świata. Według Sorensena *machizukuri* musi poddawać się ciągłej ewolucji i adaptacji, zachowując swoje podstawowe założenia – wtedy ma szansę stać się modelem działającym na większą skalę, rozwiązując tym samym przyszłe wyzwania urbanistyki⁴¹.

Ilustracja 6. Warsztaty malarskie, Park Meiji Jingu Gaien, Tokyo 2020. Źródło: *Man in red jacket and gray cap holding white printer paper*, Unsplash, 20.11.2020, <https://unsplash.com/photos/man-in-red-jacket-and-gray-cap-holding-white-printer-paper-ZaeWSGhKx9c> [dostęp: 7.02.2025]. Fot. Hakan Nural.

Bibliografia

- Arnstein S.R., *A Ladder of Citizen Participation*, „Journal of the American Institute of Planners” 1969, vol. 35, issue 4, s. 216–224.
- Demetriou D., *Japan earthquake, tsunami and Fukushima nuclear disaster: 2011 review*, „The Telegraph”, 19.12.2011, <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/japan/8953574/Japan-earthquake-tsunami-and-Fukushima-nuclear-disaster-2011-review.html> [dostęp: 4.08.2024].

⁴¹ *Ibidem*, s. 413.

- Furutani T., Uehara K., Murai J., *A Study on Community-Based Reconstruction from Nuclear Power Plant Disaster – A Case Study of Minamisoma Ota Area in Fukushima*, „Journal of Disaster Research” 2012, vol. 7, no. sp., s. 432–438.
- Haimes P., *Machizukuri (Neighborhood Making): Collective World-Making in Traditional Japanese Neighborhoods*, „Contemporary Aesthetics” 2022, vol. 20, <https://contempaesthetics.org/2022/11/10/machizukuri-neighborhood-making-collective-world-making-in-traditional-japanese-neighborhoods> [dostęp: 13.09.2024].
- Hajduk S., *Partycypacja społeczna w zarządzaniu przestrzennym w kontekście planistycznym*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2021.
- Hein C., *Machi: Neighborhood and Small Town – The Foundation for Urban Transformation in Japan*, „Journal of Urban History” 2008, vol. 35, s. 75–107.
- Hein C., *Toshikeikaku and Machizukuri in Japanese Urban Planning: The Reconstruction of Inner City Neighborhoods in Kōbe*, „Japanstudien” 2002, vol. 13, issue 1, s. 221–252.
- March 11, 2011, Japan Earthquake and Tsunami*, https://www.ngdc.noaa.gov/hazard/data/publications/2011_0311.pdf [dostęp: 7.02.2025].
- Parker G., Woodend L., *East-side story: Japanese machizukuri, neighbourhood planning, and localism in England*, „Town & Country Planning” 2014, vol. 83, no. 4, s. 189–194.
- Posio P., *Reconstruction machizukuri and negotiating safety in post-3.11 community recovery in Yamamoto*, „Contemporary Japan” 2019, vol. 31, issue 1, s. 40–60.
- Satoh S., *Evolution and methodology of Japanese machizukuri for the improvement of living environments*, „Japan Architectural Review” 2019, vol. 2, issue 2, s. 127–142.
- Satoh S., *Japanese Machizukuri and Community Engagement: History, Method and Practice*, Routledge, London 2020.
- Sorensen A., *Changing Governance of Shared Spaces: Machizukuri as Institutional Innovation*, [w:] *Living Cities in Japan: Citizens’ Movements, Machizukuri and Local Environments*, eds. A. Sorensen, C. Funck, Routledge, London–New York 2007, s. 93–149.
- Sorensen A., Funck C., *Conclusions: A Diversity of Machizukuri Processes and Outcomes*, [w:] *Living Cities in Japan: Citizens’ Movements, Machizukuri and Local Environments*, eds. A. Sorensen, C. Funck, Routledge, London–New York 2007, s. 401–413.
- Sorensen A., Koizumi H., Miyamoto A., *Machizukuri, civil society, and community space in Japan*, [w:] *The Politics of Civic Space in Asia. Building Urban Communities*, eds. A. Danierie, M. Douglass, Routledge, London–New York 2009, s. 33–50.
- Staniewska A., *Partycypacja społeczna w odnowie dziedzictwa w historycznym mieście japońskim. Domy kupieckie w Machiya w Kioto*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2010, R. 107, z. 12, 4-A, s. 91–111.
- Watanabe S.J., *A historical and comparative analysis of the basic character of the Japanese planning system: Toward a drastic reform for decentralization and participation*, „AIZ ITU Journal of the Faculty of Architecture” 2011, vol. 8, no. 1, s. 143–154.
- Watanabe S.J., *Machizukuri in Japan: a historical perspective on participatory community-building initiatives*, [w:] *Cities, Autonomy, and Decentralization in Japan*, eds. C. Hein, P. Pelletier, Routledge, London 2006, s. 128–138.

Yasui E., *Community vulnerability and capacity in post-disaster recovery: The cases of Mano and Mikura neighbourhoods in the wake of the 1995 Kobe earthquake*, Thesis/ Dissertation, University of British Columbia, December 2007.